

MICHAŁ POCZĄTEK

Siła perswazji. Komunikat sanitarny w perspektywie działań zdrowotnych w Wielkim Księstwie Poznańskim

Power of Persuasion. The Official Sanitary Report in the View of Health Service in the Grand Duchy of Poznań

Specjalistyczny Prywatny Gabinet Neurologiczny Michał Początek, Piła

Streszczenie

W pierwszej połowie XIX wieku medycyna nie dysponowała środkami, które dziś uchodzą za podstawowe i powszechne. Szczepienia ochronne (przeciw ospie) były spektakularną nowością. Nie znano antybiotyków ani prawideł aseptyki, w dyscyplinach klinicznych dominowały marazm i rutyna. Wyzwaniem stawała się rosnąca liczba ludności i stałe zagrożenie epidemiczne. Obiecującą dynamikę wykazywały za to działania profilaktyczne, głównie o charakterze porządkowym. Skutecznie mogły je podejmować wyłaniające się w Europie nowoczesne struktury państwowe, ze zorganizowaną służbą medyczną na czele. W Prusach ciągle doskonalono formy administracji, osiągając wyniki bliskie perfekcji. W dziedzinie zdrowia kierowano się zasadami tzw. policji lekarskiej. Jej efektywność potęgowały kształtujące się pod wpływem Oświecenia sposoby sprawnego komunikowania. Ułatwiały zarządzanie i odegrały ogromną rolę także na polu zdrowotnym. Wyjątkowe znaczenie komunikatu sanitarnego zarysowano tutaj na przykładzie Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Słowa kluczowe: policja lekarska, państwo, nośniki informacji, komunikat sanitarny, Wielkie Księstwo Poznańskie, Oświecenie

Summary

In the first half of XIX century medicine did not have enough methods and possibilities to cure dangerous diseases. Vaccinotherapy was scarcely used, antibiotics were unknown, antiseptics and asepsis occurred not before the sixties. At the same time Europe experienced a great growth of population. There were also many factors of epidemical risk. In those circumstances, education in prophylaxis was very important on the base at law and order. In order to solve many social problems there appeared an idea of building modern States with better competence and more possibilities. With the help of solid structures, like health service new arrangements could better cope with epidemic risks. In Prussian Kingdom the strategy in health protection was related to so-called medical police. The Enlightenment period was friendly to modern ways of communication which were essential basis of efficient administration. The sanitary report played an important role among them and existed in the centre of health care system. Its special position and agenda have been described here on the example of the Grand Duchy of Poznań, part of the Polish territory, which belonged to the Prussian Kingdom, on the ground of the decision of the Vienna Congress 1815.

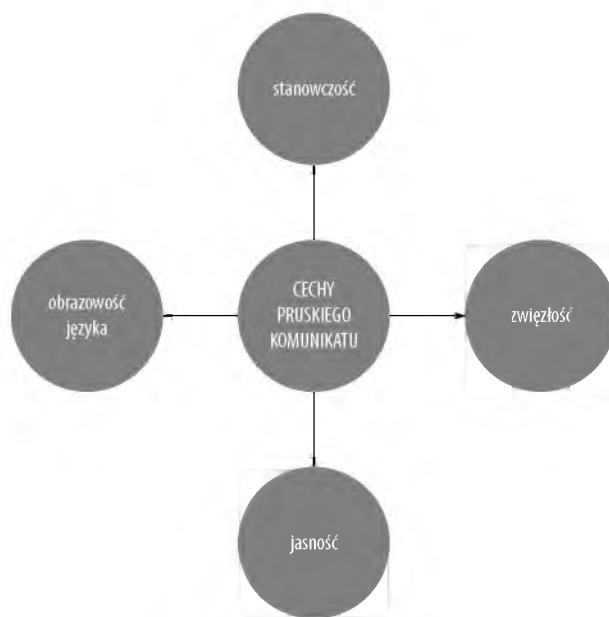
Key words: medical police, state, media messengers, sanitary report, Grand Duchy of Poznań, Enlightenment period

Wstęp

W XIX wieku w Europie nastąpił ogromny przyrost demograficzny, a liczba mieszkańców niemal się podwoiła. W odpowiedzi na potrzebę sprawnego zarządzania i na bazie wcześniejszych przemian historycznych powstawały nowoczesne państwa. Dysponowały lepszą strukturą organizacyjną i doskonalszym aparatem administracyjnym. Pozwalało to zaspokajać społeczne oczekiwania, a zarazem zwiększało potencjał grupowy. Jednym z narzędzi integracji państwowej stały się środki komunikacji. Państwem, w którym oświeceniowe idee nowoczesnej organizacji społecznej znalazły szczególne zastosowanie, były Prusy. Powstały one *de iure* na początku wieku XVIII z połączenia odrębnych, odległych geograficznie terytoriów: Prus Wschodnich i Brandenburgii. Drogą militarnych podbojów w ciągu kilkudziesięciu lat powiększyły znacznie swoje terytorium i wyrosły na europejską potęgę.

Nowe państwo umacniało struktury organizacyjne i postępowało według przyjętych procedur. W publikacjach akcentuje się represyjny i dyscyplinujący aspekt owej aktywności. Jej synonimem miały być przysłowiowy „dryl” i rygor. To jednak pewne uproszczenie. Nie sprowadzała się bowiem do środków przymusu bezpośredniego, ale sięgała także do rosnącej siły mediów. Ich znaczenie rosło w miarę upowszechniania oświaty i poziomu alfabetyzacji. Zwiększała się rzesza odbiorców, a jednocześnie polepszały techniczne i materialne możliwości oddziaływania. Były to kluczowe czynniki postępów masowej komunikacji. Powodzenie komunikatu jako nośnika treści informacyjnych w dużej mierze zawdzięczamy właśnie oryginalnemu wkładowi pruskiej biurokracji. Tam też wypracowano formułę przekazu sanitarnego, który okazał się przydatnym instrumentem zarządzania ochroną zdrowia. Zastępował środki stricte medyczne, których wtedy nie było. Połączenie paradygmatu porządku i posłuszeństwa z ideą totalnej ochrony zdrowia oraz wykorzystaniem nowoczesnych technik komunikowania dało rezultaty nadzwyczajne, ratując wiele ludzkich istnień. Niestety fenomen dziewiętnastowiecznego komunikatu medycznego wydaje się trochę niedoceniony. Może przez to, że jest z natury niewymierny, a może przyćmiły go po prostu późniejsze, bardziej spektakularne zdarzenia i procesy.

Komunikat okazał się przydatnym i skutecznym narzędziem tzw. policji lekarskiej. Była ona wyrazem traktowania zdrowia jako istotnego czynnika kapitału ludzkiego, stopniowo postrzeganego w kategoriach aktywów państwa. Była rodzajem inwestycji zwiększającej potencjał polityczny, ekonomiczny i militarny. W jej ramach podejmowano z jednej strony działania prozdrowotne, z drugiej stosowano osłonę socjalną. Propago-

RYC. 1. Formuła komunikatu sanitarnego w Prusach (oprac. autora)

wano zachowania prenatalne, świadome rodzicielstwo, a za rządów Bismarcka wprowadzono ubezpieczenia emerytalne i chorobowe. Działanie policji medycznej można prześledzić na przykładzie Wielkiego Księstwa Poznańskiego, obszaru północno-zachodniej Wielkopolski, w 1815 r. przyłączonego do Prus.

Księstwo obejmowało terytorium o powierzchni 28 951 km kw. i 776 tys. mieszkańców. Do połowy XIX stulecia populacja, której dwie trzecie stanowili Polacy, wzrosła do 1 350 tys., w roku 1910 zaś sięgnęła 2 miliony [1]. Służba zdrowia działała tu według wzoru narzuconego przez zaborcę. Warto podkreślić, że sanitarne zalecenia władz (mimo pryncypialnej opozycji politycznej) były przez polską ludność na ogół respektowane.

Policja lekarska

Filozofia pruskiej polityki zdrowotnej została wypracowana na przełomie XVIII i XIX stulecia, jej głównym architektem był Johann Peter Frank. Pod pojęciem policji lekarskiej nie kryła się jakaś instytucja w obecnym rozumieniu tego słowa, ale raczej metodologia działania zmierzająca do kompleksowej ochrony zdrowia człowieka „od kolebki, aż po grób”. Był to system funkcjonowania służby zdrowia opartego na przedsięwzięciach natury policyjno-militarnej. W ramach reżymu sanitarnego, tak jak w policji, stosowano inwigilację (dochodzenie sanitarne), sankcję (wyrok sądowy) i represję (kara, publiczne potępienie). Jak na wojnie w użyciu były obwieszczenia, obozy kwarantannowe i kordony sanitarne. Do kampanii sanitarno-epidemiologicznych często mobilizowano

wojsko. Prusy w ogóle były krajem zmilitaryzowanym, gdzie, jak niektórzy mawiali, „nie państwo miało armię, ale to armia miała państwo!”. Władze administracyjne były uprawnione do stosowania przymusu w egzekwowaniu regulacji sanitarnych [2]. Upowszechnienie szczepień przeciwko ospie, zwalczanie epidemii (segregacja, izolacja, dezynfekcja) oraz skuteczna opieka prenatalna wykazały, że system ten był strukturą operatywną i wręcz niezastąpioną.

Do fundamentalnych zadań policji lekarskiej zaliczono:

1. Profilaktykę zdrowotną (oświata i higiena).
2. Wszechstronną terapię.
3. Zapobieganie chorobom dziedzicznym.
4. Zwalczanie negatywnych wpływów środowiska zewnętrznego (higiena komunalna, dietetyka, walka z ubóstwem, opieka nad matką i dzieckiem).
5. Ochronę przed chorobami zaraźliwymi (epidemie, epizootie, zoonozy).
6. Organizację i kadry oraz nadzór i egzekwowanie zaleceń.

Realizacja tych zadań zmierzała do:

- a. utrzymania zdrowia społeczeństwa,
- b. zaspokajania potrzeb ludności,
- c. odsuwania zagrożeń dotyczących zdrowia i życia [3].

Filozofia Oświecenia. Rozwój edukacji

Tak sformułowane cele i zadania wyrastały z dorobku filozoficznego i naukowego „wieku świateł”. Jego motto określa fraza wypowiedziana przez Immanauela Kanta: „Oświecenie odnosi się do odejścia człowieka od narzuconej sobie niedojrzałości. Niedojrzałość oznacza niezdolność do wykorzystywania własnego rozumu bez przewodnictwa innego. Niedojrzałość może być narzucona sobie, jeśli przyczyna leży nie w niedostatku intelektu, ale braku woli i odwagi [...]. Ośmiel się wiedzieć! Sapere aude — miej odwagę posługiwać się rozumem” [4].

Głównym twórcą nowego pruskiego systemu edukacji był Wilhelm von Humboldt, od lutego 1809 r. podsekretarz stanu w ministerstwie spraw wewnętrznych, a następnie przez krótki okres w ministerstwie edukacji, zdrowia i spraw religijnych. Zasługi braci Humboldtów (także młodszego, Aleksandra, znanego podróżnika), uczonych i bezstronnych pragmatyków, nie budzą większych historycznych kontrowersji. Zreformowane szkoły miały nie tylko kształcić dzieci w specyficznych dziedzinach, ale zaszczepić im zdolność do samodzielnego myślenia i uczenia się (czyli osiągnięcie oświeceniowej

„dojrzałości”) [5]. Prusy systematycznie postępowały ku całkowitej likwidacji analfabetyzmu; uważa się, że cel ten ostatecznie osiągnęły w roku 1880.

Reforma nauczania, podobnie jak inne zmiany modernizacyjne podjęte po początkowych niepowodzeniach w wojnie z Napoleonem, były przede wszystkim aktami komunikacji. W sytuacji zagrożenia zabiegano bowiem o „zdobycie opinii publicznej”. Edykty, które je ogłaszały, cechował wybitnie propagandowy, egzaltowany ton. Kanclerz Hardenberg w latach 1810–1811 był pionierem regularnego publikowania aktów prawnych wraz z komentarzami. Argumentował, że odejście od wcześniejszej praktyki utrzymywania prac w tajemnicy wzmacni zaufanie do administracji. Hardenberg nadał nowy styl dokumentom kancelaryjnym, którego przesłaniem była transparentność i jednoznaczność [6]. To zaś czyniło z komunikatu nowoczesny instrument informacji.

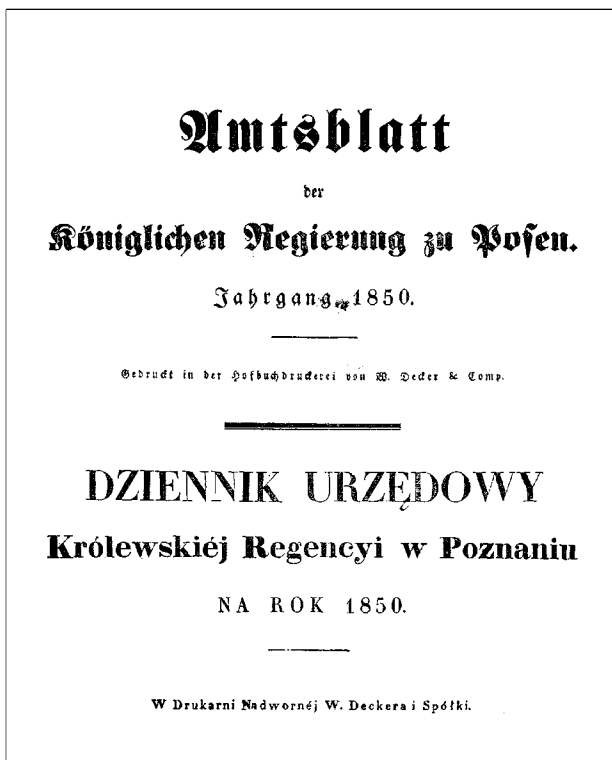
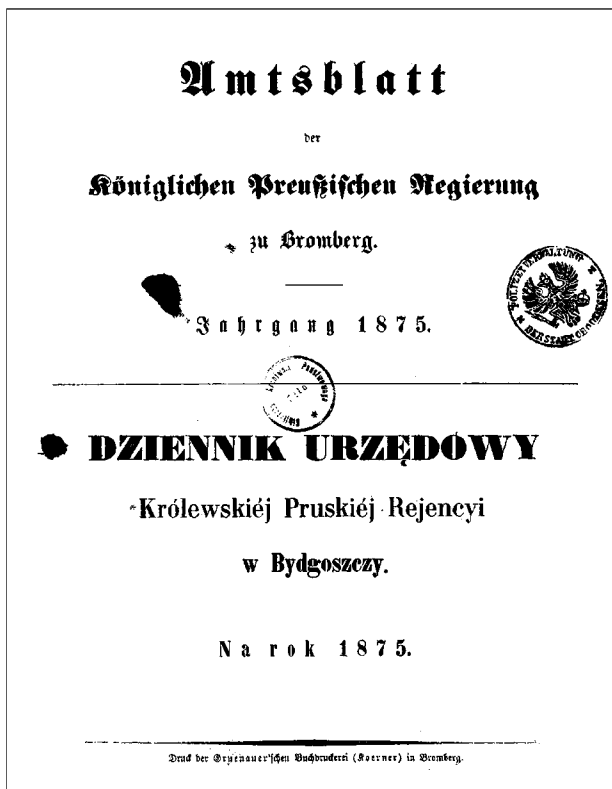
Komunikat jako sprawne medium

Przepływ informacji odgrywa kluczową rolę w każdej wspólnocie. Rolę tę opisują współczesne teorie komunikacji. Środki przekazu w znacznym stopniu kształtują charakter społeczeństw. Tak było już w starożytności, gdy hieroglify wyryte w kamieniu trwały przez wieki, aczkolwiek oddziaływały na niewielkie społeczności. W erze industrialnej ten wpływ uległ gwałtownemu nasileniu przez niebywałe upowszechnienie informacji i postęp technologiczny. W tych warunkach „środek przekazu sam staje się rodzajem przekazu”. Oznacza to, że charakter mediów znacznie bardziej wpływa na strukturę społeczeństwa niż przekazywane za ich pośrednictwem treści.

W XIX stuleciu czas i przestrzeń znacznie się skurczyły, doszło do ich „dewaluacji”. Wytyczono nowe, bite drogi, rozbudowano sieć kolejową, niebawem wynaleziono telegraf i telefon. W efekcie komunikacja werbalna stopniowo zaczęła brać górę nad transportem, a szybkość przekazu przestała zależeć od odległości. To sprawiło, że więzi komunikacyjne stały się asymetryczne, a informacja przyjęła charakter globalny [7].

Zrodziło to obawę o nadużycia i wywrócenie dotychczasowego porządku. Przewidywano, że perswazja stanie się ważniejsza od wiedzy, a wiarygodność od prawdy [8]. Niezwykły rozwój urzędowego komunikatu położył kres tym spekulacjom. W Prusach zdawał się on łączyć wiedzę z możliwością perswazji a prawdę z wiarygodnością.

Stał się nośnikiem informacji, przeznaczony do wiadomości publicznej, mającej niejako z definicji status oficjalny. Było to zawsze wystąpienie celowe, zwykle lapidarne w treści, o standardowej formie, skierowane do określonej grupy i posługujące się zrozumiałym dla niej kodem znaczeniowym.

RYC. 2 Strony tytułowe Dziennika Urzędowego

Pruskie dokumenty legislacyjne używały języka zrozumiałego, nawet jeśli nosiły skomplikowane i uczone nazwy. Patent na przykład zawierał przepisy nadające

uprawnienia lub przywileje, edykt wprowadzał ustawę powszechną, reskrypt, czyli rozkaz gabinetowy, określał pismo władcy skierowane do organów administracyjnych lub sądowych. O charakterze aktu przesądzała raczej analiza merytoryczna tekstu niż jego formalny nagłówek. Do 1721 r. publikacja drukiem nie była w Prusach warunkiem niezbędnym ważności i aktualności przepisów. Taki wymóg stawiało dopiero Powszechne Prawo Krajowe (Landrecht), uchwalone w roku 1794 [9]. Najbardziej użyteczną formą komunikowania okazały się Dzienniki Urzędowe (Dz.U.) oraz Powszechny Zbiór Praw. Rozwój postępował co prawda od XVIII wieku zrazu w postaci pism ulotnych, pamfletów etc., jednakże zbliżoną do dzisiejszej postać osiągnął na przełomie XIX i XX stulecia. Dzienniki Urzędowe wydawano we wszystkich rejencjach wszystkich dziesięciu (potem ośmiu) prowincji Królestwa [10]. Zarządzenia i obwieszczenia dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego publikowano od 1816 roku oddzielnie dla obu rejencji w cyklu cotygodniowym. Oba — drukowany w Poznaniu „Amtsblatt der Königl. Regierung zu Posen” (KRP) oraz ukazujący się w Bydgoszczy „Amtsblatt der Königl. Preussischen Regierung zu Bromberg” (KPRB) — zachowywały w pewnym zakresie regionalną i lokalną specyfikę. Odgórne administracyjne zarządzenia przekładano na zrozumiałe informacje praktyczne, nierazdo opatrzone dodatkowym komentarzem. Równoległe prowadzono kronikę personalną.

Oto przykład: „Podaie się ninieyszem do wiadomości publiczney, że żydowski chirurg Natan Kohn, złożywszy na odbytym z nim examinie dowody potrzebney zdatności, odebrał potwierdzenie od wyższej władzy do odbywania mniejszych chirurgicznych czynności, to-iest: puszczania krwi, wrywania zębów, przystawiania pijawek, dawania enemy, tudzież leczenia lekkich ran, zwykłych wrzodów, poiedynczych złamań kości itd. Za wskazówką jednak aprobanteo i praktykująceo lekarza. Miejsce iego mieszkania iest w Poznaniu” [11].

Wartość Dzienników polegała także na krótkim cyklu wydawniczym i szybkiej dystrybucji. Ukazywały się w wersji dwujęzycznej: niemieckiej i polskiej. W miarę nasilania tendencji germanizacyjnych, zmniejszał się jednakowoż udział tekstów polskojęzycznych [12]. Najwyższy Rozkaz Gabinetowy z 5 lipca 1815 r. określał procedury wykorzystywania i przechowywania Dzienników. Zarówno w urzędach administracji powiatowej i gminnej, jak i w parafiach obu wyznań (katolickiego oraz ewangelickiego), miały pozostawać zszyte rocznikami oraz dostępne na bieżąco. Przestrzeganie procedury podlegało kontroli odpowiednich władz świeckich i kościelnych (np. podczas wizytacji biskupich). Normy wyznaczały tryb dalszego przekazywania urzędowych

treści. Wójtowie kierowali je do miejscowych nauczycieli, którzy następnie zapoznawali z ich zawartością okoliczną ludność. Miejszem przekazu informacji były zebrania wiejskie oraz odpowiednio zabezpieczone gabloty przy lokalach publicznych. W miastach i siedzibach landratów (starostów powiatowych) rozporządzenia nabierały mocy, czyli wchodziły w życie po 8 dniach od umieszczenia w gablocie. Ustawowy okres takiej publicznej ekspozycji wynosił 3 miesiące. W tych warunkach obieg informacji był stosunkowo szybki. Nie tylko obejmował komunikaty dla ludności, ale opierając się na drobiazgowej i ściśle limitowanej terminowo sprawozdawczości, zapewniał napływ informacji zwrotnej. Wynikało to z hierarchicznej organizacji, było rękomią sprawnej administracji. Zasady dwukierunkowej komunikacji funkcjonowały oczywiście także w ochronie zdrowia. Pracownicy medyczni niższego szczebla składali raporty fizykowi powiatowemu, ten zaś przekazywał je wyżej, do rejencji. W okresach zagrożenia epidemicznego, powodzi czy suszy, wymagano częstszych sprawozdań. Po analizie i biurokratycznej „obróbce” wracały w postaci zaktualizowanego komunikatu.

Pruski komunikat sanitarny w Wielkim Księstwie Poznańskim

Oto przykład komunikatu sanitarnego z początku XIX stulecia:

„Względem wygubienia świerzbiczkki.

Niestety! Świerzbiczkka, której rozmaite stosunki sprzyjają, należy do chorób w departamencie naszym powszechnie się szerzących. Szczególniej panuje ona tam częstokroć, gdzie nieczystość, zły pokarm, szczupłe i wspólne mieszkanie w złych domach itd. Rozszerzonemu raz już zarodowi choroby, niewyczerpane szerzenia się zrzędo otwierają, i wygubienie tej niszczącej choroby, niepodobnem prawie czynią. Za przyłożeniem przeciwie starannej przeczności, uda się to, jeżeli nie w ten moment to za czasem brzydkiemu i dręczącemu złemu temu, zapobieżć.

Świerzbiczkka, zaraża przez bezpośrednie dotknięcie się osób też chorobę mających i rzeczy przez też zarażonych, szczególniej te osoby, których się skóra w transpiracji znajduje, lub do tej jest skłonną. Rzadko okazuje się też na twarzy, lecz najczęściej między palcami i na stawach u ręki, z tem wszystkiem nieochrania także i innych części ciała. W celu przeto uniknienia teyże, wystrzegać się iak najusilniej należy, aby się sukien, bielizny, pościeli, futra, rękawiczek, mebli, antab u drzwi, sprzętów domowych, papieru i innych przedmiotów, które mogą być świerzbiczką zarażone, gołemi częściami ciała się dotykać. Przedmioty rodzaju tego po-

winny być poprzedniczo dokładnie wyczyszczone, aby skłonność zaraźliwą utraciły. N. p. bielizna, prześcierała, powłoki, pościeli, nasypki, ręczniki, suknie płócienne i bawełnicowe tudzież wełniane powinny być przez 24 godzin w ługu moczone, i potem tak iak skórzanne i jedwabne suknie prane; pierze powinny być w kotle wywarzone, meble, antaby u drzwi, sprzęty domowe etc. ługiem lub wodą mydlaną obmyte, papiery mające wartość, niejaki czas w przyzwoitey gorącości wywieszzone, nic zaś nie znaczące spalone, odzież z sukna, pól sukna, futra etc. przynajmniej 12 godzin wciąż w zamkniętem miejscu, na wysoki stopień suchej gorącości wystawiona, potem zaś kwasem solnym lub parą siarczaną mocno wykadzona, i przez kilka tygodni na wolne powietrze wywieszona.

Jeżeli iest podejrzenie o zarażeniu się [...], wówczas skuteczną iest rzeczą, aby części zapługawione, śpiesznie ile możności ługiem lub wodą mydlaną oczyścić, nim wciśnienie się zarazy nastąpi. Ostrożność wymaga, aby się podejrzanych w tym względzie osób i przedmiotów, rękoma przez rękawiczki tylko dotykać, które potem w sposób powyżej wskazany wyczyszczone być powinny. [...]

Woyskowi świerzbiczką lub inną contagiczną i lepłą chorobą obarczeni, niepowinni być kwaterowani, ale raczy aż do wyzdrowienia ich, w lazarecie umieszczeni. Tymmniey powinni być zdrowi woyskowi w takich domach kwaterowani, gdzie się tym podobni chorzy znajdują.

Przy oddalaniu i przyjmowaniu czeladzi, mają być podeyżani przytrzymywani i przez lekarza rewidowani, służący zaś świerzbiczkę lub inną zaraźliwą chorobę mający, podług położenia okoliczności, albo kosztem własnym, lub kosztem państwa, gminy lub tego, który zarazy stał się przyczyną, leczeni i dopóki do zdrowia nie przyjdą, wszelkie środki przedsiębrane, któreby dalszemu szerzeniu się choroby zapobiegły.

Dzieci mające świerzbiczkę lub inną zaraźliwą chorobę, aż do wyzdrowienia odwiedzać szkół niepowinny. Nauczyciele winni na każde podejrzone dziecko mieć bacność, o rewizyą lekarską nalegać [...].

Kto świerzbiczkę lub inną zaraźliwą chorobę cierpi, powinien bezzwłocznie o gruntowne wyleczenie się starać i aż dotąd wszystkiego unikać, coby się przyczyną do udzielenia teyże drugiemu stać mogło. W razie przeciwnym, rozszerzający te choroby nie tylko kosztą leczenia zarażonego poniesie, lecz też prócz tego finansowej karze podpadnie. Jeżeli dzieci dalszego rozszerzenia choroby staną się przyczyną, i do wyleczenia ich z strony rodziców i opiekunów, potrzebne środki przedsięwzięte niebędą, wówczas ci za wszelkie szkody odpowiedzialni są. [...].

A m t s - B l a t t. Dziennik Urzędowy.

N°. 29

N°. 29.

Sromberg, den 19ten Juli 1822.

Bydgoszcz, dnia 19. Lipca 1822.

Gesetzsammlung No. 12. enthält:

- No. 730. Erklärung wegen Aufhebung des Abköchtes und Abköchtesgeldes zwischen sämtlichen Königlich Preussischen und sämtlichen Königlich Dänischen Landen. Vom 2ten Mai 1822.
- No. 731. Allerhöchste Kabinetts-Ordre vom 12ten Mai 1822, daß Befeger von Deden etc. die Deforination derselben wäpient einer zu erleidenden Festungsstrafe nicht tragen sollen.
- No. 732. Erklärung wegen der mit der Großherzoglich Sachsen-Weimarischen Regierung verabredeten Uebereinkunft in Betreff der gegenseitigen Uebnahme der Wäges wiesenen und Wagabanden. Vom 12ten Juni 1822.
- No. 733. Allerhöchste Kabinetts-Ordre vom 20sten Juni 1822, betreffend die Anwendung der Strafgesetze bei Waichfäuzer-Konventionen.

Verfammmachung.

Seine Majestät der König haben die Errichtung eines Hofspitals und Klosters der barmherzigen sogenannten grauen Schwestern zu beschließen geruht. Diese frommen von wahrer Religiosität begehrten Schwestern beständlich an sich mit der Krankenpflege beider Geschlechter und befolgen die Regeln ihres Stifters des heiligen Vicent a Paulo und der Wittve Marillac le Gras.

Zur Unterhaltung dieses Instituts haben Sr. Majestät das Vermögen der 4 Kloster, nämlich: der Theresianerinnen-Nonnen;

Obwieszzenia.

N. Król Mac raczył rozkazaa urządzenie szpitala i klasztoru Sióstr miłosierdzia tak nazwanych Sióstr szarych. Te polubne, prawdziwą żaigto religioznością siostry poświęcają się pielęgnowaniu chorych obojczy płci i żyją podług reguły fundatora swego S. Wincentego a Paulo i wdowy Marillac le Gras.

Na utrzymanie instytutu tego przeznaczony N. Pan majątek 4rech klasztorów: Faniens Teresocki,

Anhang

zu Nr. 8. des Amtsblatts der Kgl. Regierung. Posen, den 21. Februar 1871.

DODATEK.

do Nr. 8. Dziennika urzęd. Król. Regencyi. Posań, dnia 21. Lutego 1871.

Reglement

über die Ausübung der öffentlichen Schulschulterung

Nach Aufhebung unserer Amtsblatts-Verordnung vom 20. März 1850 erfüllen wir hiermit auf Grund des §. 11. des Gesetzes über die Polizei-Verwaltung vom 11. März 1850 folgende Polizei-Reglement über die Ausübung der öffentlichen Schulschulterung...

§. 1. Mit dem Schulschulterungsgesetz, gegen die Unterlehrer ist durch die Errichtung der Schulschulterung nachgewiesen. Wir daher die Schulpflicht für die Unterlehrer nach befristeter Friste der Schulschulterung einleitet, a uauwa się bez dostatecznego powodu od ascepcji osopy, ton nie tylko narasta się sam na niebezpieczestwo byc oscepionym przez osopy, a naradzi, iemż utracenia życia swego, lecz w razie zachorowania na osopę przenosi to niebezpieczestwo także na inne osoby.

§. 2. Die öffentlichen Schulschulterungen als öffentliche, bestellige Maßregeln zur Bekämpfung der Cholera, sind von dem Vorhandensein der Cholera unabhängig, wenn sie von dem Zweck der Bekämpfung der Cholera nicht abhängen können.

Regulamin

tyczący się publicznego oscepiania osopy

Znosząc rozporządzenia nasze z dnia 20. Marca 1850., w dotychczas urzęd. odrudkowano, wydaję się tymczasem się zarządzą policyi, następujący regulamin policyjny, względem publicznego oscepiania osopy, który natychmiast ma się stać obowiązującym.

§. 1. Jako najniebezpieczey chorobie niebezpieczestwo jacy przeciw obojczy osopowej wykazalo się podług doświadczenia oscepianie osopy. Kto więc posiada odnośne przyznaje choroby osopowej, a uauwa się bez dostatecznego powodu od ascepcji osopy, ton nie tylko narasta się sam na niebezpieczestwo byc oscepionym przez osopy, a naradzi, iemż utracenia życia swego, lecz w razie zachorowania na osopę przenosi to niebezpieczestwo także na inne osoby.

§. 2. Ponieważ publiczne i ogólne oscepianie osopy odbywa się jako policyjny i prawem przewidziany środek celem zapobieżenia szkodliwej osopowej, przeto każdy dziesięć, któremu osopę jeszcze nie jest dotychczas, o występowaniu lub innej dobiegłości, powinny być oddalone, jeżeli nie słońca do oscepiania im osopy.

Tym zaś mieszkańcom Departamentu, którzy przekonawszy się o szkodliwości i zaraźliwości choroby, przecież staraliby się zarażonych chorych, w swych lub obcych domach uitaiać i natychmiast niedonosili, również Władzom i Urzędnikom, którzyby się w wykonaniu tego rozporządzenia niedbałami i ospałami okazali, zapowiadamy, że ich podług praw do kary pociągać będziemy umieli" [13].

W warunkach postępującej alfabetyzacji i edukacji społeczeństwa komunikat sanitarny stanowił źródło przydatnej wiedzy medycznej, promował określone zachowania, informował rzetelnie o zagrożeniach. W efekcie odegrał istotną rolę w działaniach sanitarno-epidemiologicznych. Realizował ją przez funkcje informacyjne, postulatywne i dyscyplinujące. Wypracował oryginalny styl, a formuła kształtowała się poprzez jego nośniki oraz oczywiście cele. W ocenie skuteczności przydatne mogą być niektóre zestawienia statystyczne. W 1831 r. podczas pierwszej wielkiej epidemii cholery odnotowano między innymi następujące wskaźniki:

Galicja (zabór austriacki) — powierzchnia 81 tys. km kw., ludność ok. 4,6 mln, zarażonych było 260 tys., zmarło 98 tys. [14].

Królestwo Polskie (zabór rosyjski) — powierzchnia 127 tys. km kw., ludność ok. 4,1 mln, zarażonych ok. 190 tys., zmarło 81,5 tys. [15].

Wielkie Księstwo Poznańskie (zabór pruski) — powierzchnia 29 tys. km kw., ludność ok. 1,2 mln, zarażonych ok. 14,5 tys., zmarło 7,6 tys. [16].

Zwracają uwagę zróżnicowane liczby zarażonych, podczas gdy średnia śmiertelność na poszczególnych obszarach pozostaje zbliżona. Oczywiście przy wyciąganiu wniosków należy zachować ostrożność. W Królestwie Polskim trwała przecież regularna wojna, nasiloną migracja i towarzyszące jej ogólne pogorszenie warunków higienicznych. Stosowniejse wydaje się porównanie zapadalności i wskaźnika zgonów w Galicji i Wielkim Księstwie. Jednak i tu musielibyśmy uwzględnić znaczące zmienne: np. gęstość zaludnienia (większa w Galicji) i poziom zaawansowania cywilizacyjnego (przeważa Poznańskiego). Nie ulega wszakże wątpliwości, że obieg informacji (regularność, częstotliwość, ilość zaangażowanych mediów) w Prusach był doskonalszy niż w monarchii austro-węgierskiej. Uwzględniając fakt, że powodzenie w zwalczaniu epidemii zaraźliwych chorób zakaźnych aż w ok. 50–70% zależy od środków profilaktycznych (m.in. szczepień, zabiegów higienicznych itd.), trzeba uznać komunikat sanitarny za ważny instrument prewencyjny. Zwłaszcza w epoce wczesnoindustrialnej, gdy działania strictly terapeutyczne (jak w przypadku cholery) miały istotnie mniejsze niż dziś znaczenie.

RYC. 3 Komunikaty w Dzienniku Urzędowym

Nadto zalecamy Władzom policyjnym miejscowym, aby nad tem baczyli, iżby w oberżach i gościńcach szczególniejsza w tey mierze ostrożność zachowaną i czystość ile możności utrzymywaną była. [...]

Rozwijająca się formuła przekazu i sprawniejsza organizacja stanowiły efekt zbiorowej mądrości. Zdawały się wychodzić naprzeciw ówczesnym zagrożeniom, wyprzedzając postępy technologii medycznej.

Cechy pruskiego komunikatu sanitarnego to: jasność, zwięzłość, obrazowość języka, stanowczość (ryc. 1).

Oto kolejny przykład, tym razem z zakresu higieny komunalnej:

„Zdarzyło się znowu niedawno, iż paszą sparzoną dla bydła, do której dostała się resztką firanki pokrzywkowej w zieleni seledynowej farbowanej, siedm krów otrutych zostało. Przypadek ten powoduje nas, wydany obwieszczeniem z dnia 19 Stycznia 1848 zakaz, aby farb zielonych miedzianych za pomocą arszeniku osiągniętych, do farbowania i drukowania papieru, mianowicie do malowania obić nie używano, jako też, aby takimi papierami i obiciami nie handlowano, rozciągnąć także [...] do drukowanych rolosów, do firanek i zasłon do okien. Stosownie do tego, postanawiamy:

1) zakazuje się niniejszem używanie farb miedzianych, za pomocą arszeniku osiągniętych, do drukowania rolosów, firanek i do zasłon do okien; również zakazuje się handel przedmiotami, temi farbami malowanymi.

2) Przystępujący to rozporządzenie policyjne, podpada karze 5 tal.

Prócz tego przekraczający zakaz, mogą być pewni, iż spotka ich kara powszechnymi prawami postanowiona. Procederników to dotyczących zwracamy zaś uwagę na nowo, odwołując się na nasze powyżej wspomniane obwieszczenie, iż powinni się dokładnie zabezpieczyć, aby im fabryki podobnych zakazanych artykułów nie dostarczały.

Władzom policyjnym departamentu tutejszego zalecamy, aby nad ściśmym wykonaniem niniejszego rozporządzenia czuwały, a mianowicie skutku takowego przez rewizje od czasu do czasu z panami fizykami powiatowymi w sklepach rolosami i firankami handlujących, odbywać się mające, dopilnowały” [17].

Zadania sanitarne rozwiązywano metodami wojskowymi. Wymagano przestrzegania dyscypliny, a w komunikatach używano często trybu rozkazującego na wzór komendy. Drobiazgowo instrukcje miały charakter regulaminów i podlegały ściśle określonym zasadom egzekucji. Pod względem wewnętrznego układu na ogół nie odbiegały od przyjętego schematu. Powtarzalność zaleceń była atutem stanowiącym rękojmnię ich utrwalenia w świadomości. Drobiazgowość, będąca obciążeniem z naszego punktu widzenia, stwarzała wrażenie konkretności i bezpośredniego zaangażowania w sprawę. Skrupulatnie opisywano na przykład rozwój epidemii,

nie stroniąc od dokładnej lokalizacji miejsca i nazwisk zarażonych. Dodawało to wiarygodności i zwiększało siłę perswazji. Odmienna to strategia od współczesnych praktyk ukrywania skutków eksplozji reaktora w Czarnobylu, skali zachorowań na SARS w Chinach, sprawy skażenia żywności dioksynami czy zatruc melaminą. Wiarygodność bywa niezwykle przydatna w zapobieganiu odruchom paniki, tonuje emocje. Panika zwiększa chaos i utrudnia stosowanie środków zaradczych. Ponadto, jak każdy lęk, jak każdy stres, obniża indywidualną odporność, zwiększając ryzyko zachorowania.

Pruskie obwieszczenie nie unika zabiegów o charakterze socjotechnicznym, używając zarówno perswazji, jak i groźby sankcji. Stanowczość świadczy o panowaniu nad sytuacją, przez co zwiększa siłę oddziaływania i skuteczność. To elementy owej „wartości dodanej”, której nośnikiem był komunikat. Stanowczość wyraża się m.in. w zapowiedzi działań represyjnych i nieuchronności kary. Choć z reguły była nią grzywna albo więzienie, to wobec wykroczeń natury porządkowej powstawało wrażenie kary drakońskiej. Tak zrodził się mit bezwzględności pruskiego wymiaru sprawiedliwości. Tymczasem w latach 1818–1847 w Prusach zapadało relatywnie mniej wyroków śmierci niż w porównywalnej pod względem liczby ludności Anglii i Walii. Karą główną penalizowano bowiem rocznie 21–33 przestępców, z czego dzięki szczerze udzielanemu przez króla prawu łaski wykonywano nie więcej jak 5–7 egzekucji. Anglosasi skazywali natomiast co roku średnio 1137 osób, z których tracono ok. 10% (113–114; stosunek odpowiednio 1:60 i 1:23–24). W Anglii wiele wyroków zapadało w sprawach przeciwko mieniu, podczas gdy w Prusach zasadniczo tylko w przypadku zabójstw [18]. Władze były więc stanowcze, ale raczej pragmatyczne niż nadmiernie opresyjne. Potwierdza to pośrednio brak tzw. buntów cholerycznych, które w odpowiedzi na surowe zarządzenia porządkowe carskich władz wybuchały w Rosji.

Komunikaty sanitarne dotyczyły różnych zagadnień. Szczegółowo informowano o ogniskach epizootcji, o ich wygasaniu, o sposobach zapobiegania wścieklicznie, o środkach osuszania domów po powodzi, o cenach pijawek stosowanych powszechnie w leczeniu, o sprzedaży poradników zdrowia, niebezpieczeństwie przesądów i praktyk znachorskich, metodach stwierdzania śmierci, regułach zakładania nowych cmentarzy, warunkach bezpiecznego przesyłania prochu strzelniczego, obsługi młockarni mechanicznych oraz zabezpieczenia studzien.

Podsumowanie

Rola, jaką odegrała bieżąca informacja sanitarna w XIX stuleciu, wydaje się niedoceniona. W piśmiennictwie

polskim napotyka się sporadyczne wzmianki na ten temat. Podkreśla się wagę spektakularnych odkryć w zakresie diagnostyki i terapii, rzadziej wpływ przedsięwzięć organizacyjnych, nie dostrzegając jednocześnie znaczenia mediów dla powodzenia tych ostatnich. Tymczasem, zwłaszcza w pierwszej połowie XIX wieku, było ono niekiedy wręcz decydujące. Działania porządkowe i zapowiadające je komunikaty były najważniejszym sposobem ochrony zdrowia w wymiarze ogólnospołecznym. Powszechna, świadoma profilaktyka i działania higieniczne z konieczności zastępowały skuteczniejsze metody, które pojawiły się w później. Efektywność tych działań w znacznym stopniu zależała od sprawnej komunikacji. Tę sprawność, dzięki okolicznościom dziejowym i determinacji organizacyjnej, udało się wypracować w Prusach. Kwestię przybliży ogląd sytuacji w Wielkim Księstwie Poznańskim, które doświadczyło pruskiego panowania.

Na zakończenie warto zapytać o rzeczywistą skuteczność komunikatu medycznego. Na pewno nie da się jej przedstawić w sposób statystyczny, wymierny. Na korzyść tezy o nadzwyczajnej jego roli przemawiają przede wszystkim przyrost populacji, wydłużenie średniej oczekiwanej długości życia, spadek śmiertelności niemowląt, zmniejszenie liczby ofiar kolejnych fal epidemicznych, postęp higieny, upowszechnienie oświaty zdrowotnej i zasad profilaktyki. To skutki długofalowe. Na krótką metę istotne było obniżenie lęku i napięć społecznych oraz redukcja kosztów. Sprawna i obecna w mediach kampania sanitarna zapewniała państwu dodatkową wiarygodność oraz przyczyniała się do integracji społecznej wokół żywotnych celów.

Wnioski

Pruski komunikat sanitarny:

1. Stanowił ważny instrument systemu ochrony zdrowia, tzw. policji lekarskiej.
2. Był owocem oświeceniowych reform edukacyjnych, rozwoju organizacyjnego państwa i środków masowego przekazu.
3. Odpowiadał wzorcom współczesnych teorii informacji i komunikacji społecznej.
4. Wypracował oryginalną formułę przekazywania zaleceń sanitarnych.

5. Stał się modelowym, przydatnym do dnia dzisiejszego sposobem rozpowszechniania treści istotnych dla zdrowia publicznego.

6. Był użytecznym środkiem promocji zdrowia i szeroko rozumianej profilaktyki.

Piśmiennictwo

1. Kozłowski J., *Administracja Wielkopolski pod pruskim zaborem 1793–1918*, Poznań 2000, 25, 37.
2. Korpalska W.K., *Sześć wieków opieki zdrowotnej w Bydgoszczy*, Toruń 2008, 134.
3. Fischer A., *Geschichte des deutschen Gesundheitswesens*, Band II, Berlin 1933, 347–348.
4. Clark C., *Prusy, Powstanie i upadek 1600–1947*, Warszawa 2009, 233.
5. *Ibidem*, 301.
6. *Ibidem*, 310–311.
7. Bauman Z., May T., *Socjologia*, Poznań 2004, 159–160.
8. Lubowski A., *Witajcie w świecie cyberpolityki* [w:] *Gazeta Wyborcza*, 13–14.03.2010, 18.
9. Chojnicki W., Szymańska-Jasińska M., *Bibliografia rozporządzeń pruskich, wydanych w języku polskim (XVI–XIX wiek)*, Warszawa 2001, 8–11.
10. Korc L., *Propagowanie higieny w języku polskim na ziemiach polskich pod władzą pruską podczas epidemii cholery w 1831 roku* [w:] *Zdrowie Publiczne*, 1973, 84, 1, 91–95.
11. Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), KRP, sygn. 12111/1816, Dz.U. nr 12/1816, 256–257.
12. Kozłowski J., *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815–1918*, Poznań 2004, 66–67.
13. APPOP, Dz.U. nr 18/1817, 299–301.
14. Czapliński M.P., *Epidemie cholery w Rejencji Opolskiej 1831–1894*, Rybnik 2012, 84.
15. Rutkowski M., *Występowanie chorób epidemicznych w społeczeństwie Królestwa Polskiego w latach trzydziestych XIX wieku* [w:] *Arch. Hist. i Fil. Med.*, 2004, 67, 1, 49.
16. Łuczak C., *Dzieje gospodarcze Wielkopolski w okresie zaborów (1815–1918)*, Poznań 2001, 15–17.
17. APP, sygn. 12111/1850, Dz.U. KPR, 33/1850, 292–293.
18. Clark C., *Prusy...*, 412.